

Voigt Vilmos *Raphael Patai öröksége*

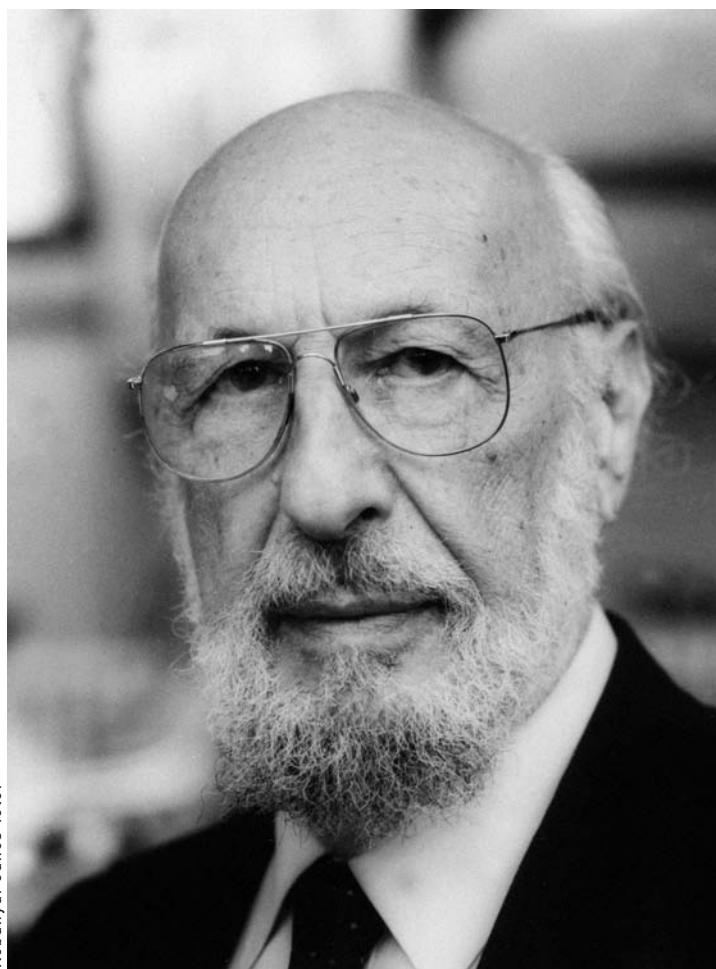
A világhírű hebraista, mitológia- és folklórkutató, a Közel-Kelet népeinek kiváló etnológusa, valamint a zsidóság (főként a magyarországi zsidóság) művelődéstörténetének egyik legkiválóbb képviselője, Raphael Patai (1910–1996) nem ismeretlen a magyar néprajzi közvélemény előtt sem. Nemcsak művei és személyes kapcsolatai hatottak évtizedeken át, hanem 1993. október 1-jén, akkori (korántsem első) magyarországi látogatása során az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának tanácsstermében (a folklór tanszék meghívására) nagyszerű előadást tartott *Istennők a Bibliában* címmel. Erre is visszaemlékezhettem nekrológomban *A folklórlista Patai Rafael (Múlt és Jövő, 1997. évi 2. szám)*, úgyhogy most nem kell munkásságát ismét áttekintennem.

Mintegy ennek folytatásaként, ugyancsak egyetemünk néprajzi intézetében került sor 2008. március 17-én leányai, Daphne Patai és Jennifer Patai Schneider *Raphael Patai's Legacy* című, személyes hangvételi előadására. Ebben édesapjukról és az ő műveinek mai értékeléséről beszéltek. Patai nemcsak sokféle érzékkel megáldott ember (például jó önarcképeket festett), hanem dinamikus, sok mindenkivel kapcsolatot tartó, a mindennapi és a tudományos életben természetesen vezérszerepet vivő egyéniség is volt. Noha csak rövid részletből, az 1993-as magyarországi útjáról Kőbányai János által készített videofelvételből is láthattunk valamit: ezen Patai – természetesen kiváló magyarsággal – idézte fel új benyomásait és régi emlékeit. Könyvtárosunk, Molnár Szilvia gondozásában könyvkiállítás mutatta be Patai legfontosabb könyveit, s további műveiről jegyzéket is láthattak az érdeklődők. Így több mint harminc könyvről, több tucat általa szerkesztett, vagy kiadott kötetről, valamint a róla elnevezett könyvsorozatról tájékozódhattak.

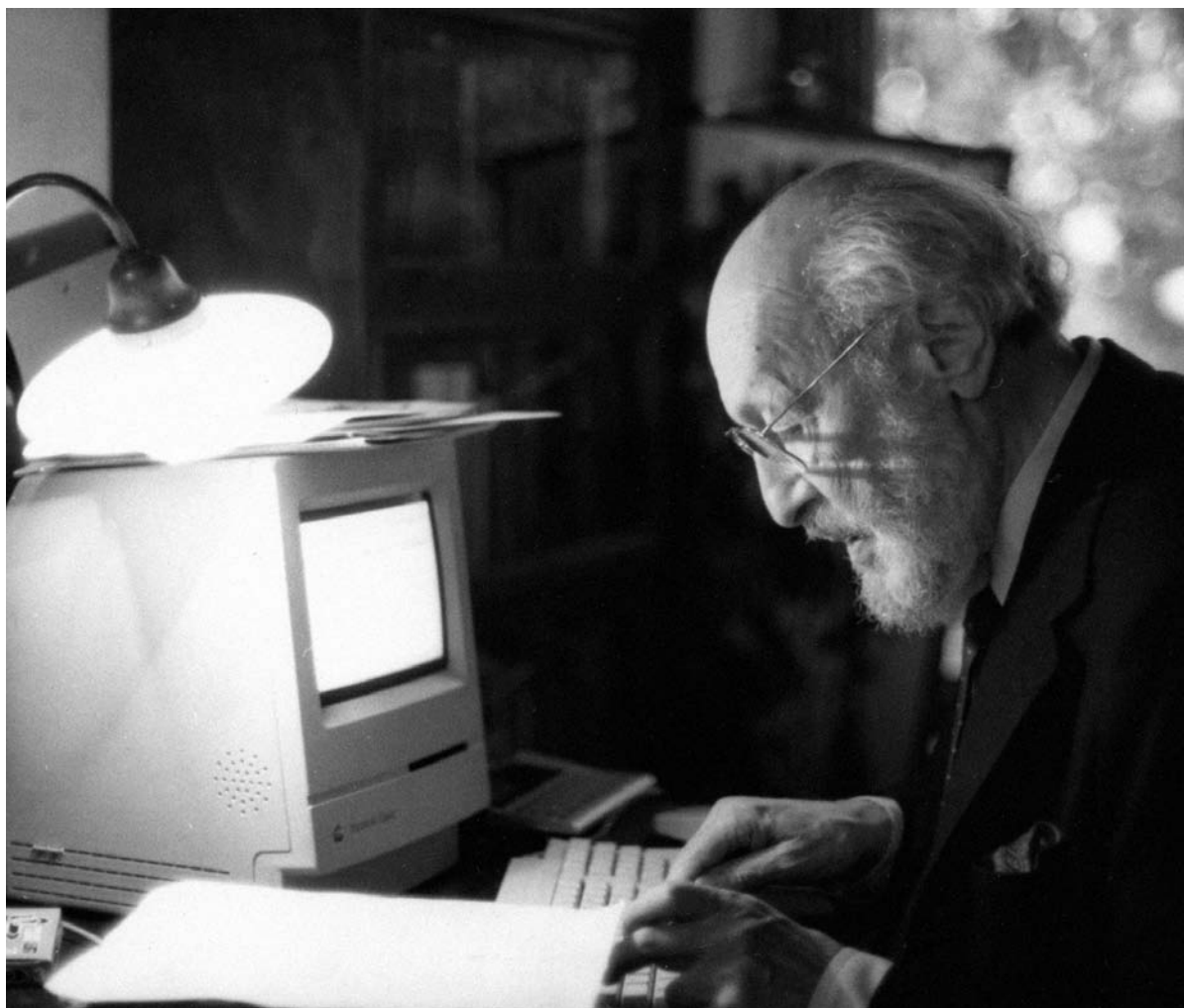
Noha Patai hatalmas méretű munkássága közismert, ennek töredékes bemutatása is mindenkit meglephetett. Szerencsére a mai *Múlt és Jövő* folyóirat (amelynek azonos című előzményét Patai József – Raphael édesapja – alapí-

totta) több számában (például 1989/2., 1991/2., 1993/2., 1993/3., 1994/4., 1997/2.) közölt Patai visszaemlékezéseiből, elsősorban szüleit, neveltetését, az első jeruzsálemi Héber Egyetem kezdeteit, a két világháború közti cionizmust bemutató írásokat. Reméljük, e sorozat folytatódik.

Patai – aki a budapesti (majd breszlai) tanulmányai során vált orientalista filológussá, itthon doktorált, majd 1933-ban az akkor még angol mandátumterületen levő Jeruzsálembé ment, és ott létrehozta az első palesztinai folklór archívumot is, 1947-ben pedig az Egyesült Államokba települt át – munkássága voltaképpen a népek hagyományával foglalkozik.

Kőbányai János fotói

Első computerem mellett, támogatást kérő leveleket fogalmazunk a Múlt és Jövő számára, amerikai alapítványokhoz

Sokoldalú érdeklődését, bámulatosságot és páratlan szorgalmát bizonyítja, hogy a régi zsidó tengerhajózásról, a zsidó alkímiáról, a haszidikus elbeszélésekről, a cionizmus klaszszikusairól, általában a modern zsidó gondolkodókról csakúgy írt, mint a kurdisztáni zsidókról, a szexualitás ótestamentumi jelenlétéről, az asszonyok szerepéről a modern világban stb. Goldziher Ignác és Theodor Herzl naplóját is ő jelentette meg. A zsidó és közel-keleti folklórt több könyvében mutatta be. 1973-ban jelent meg először a *The Arab Mind* című könyve (később is, több kiadásban), amelynek párhuzamos kötete a *The Jewish Mind* (1996) – ezek voltak éppen nép-karakterológiák. Egyik legnevezetesebb könyve a *The Hebrew Goddess* (először: 1967; végső, átdolgozott kiadásban: 1990) –, amely nagy tudományos vitát váltott ki, mivel Patai azt bizonyítja, hogy az ótestamentumi val-

lasi rendszerben igen sok nyoma maradt egy korábbi istennőfelfogásnak. Ez pedig homlokegyenest ellenkezik a monoteista és férfiistenre alapuló zsidó vallásra vonatkozó közvélekedéssel.

Noha a szélesebb közönségnek szóló, az író Robert Graves-szel közösen írott *Héber mítoszok* magyarul is olvasható, a valláskutató Patai leginkább e kötetből lenne megismerhető – ha végre valaki lefordítaná az itt olvasható érdekesítő tanulmányokat. Több könyvben mutatta be a kelet-európai zsidóság azóta eltűnt (ám általa még látott) világát. A legismertebb és a legújabb témájú a *The Vanishing Worlds of Jewry* (1980). Ebben Kelet-Európa, Közép-Európa, Nyugat- és Dél-Európa csakúgy önálló fejezetet kapott, mint Észak-Afrika, a Közel-Kelet és India. Patai e tájakat (talán India kivételével) bámulatossággal sok nyelv birtokában maga is jól megismerte. 1996-ban jelent meg *The Jews of*

Szántó Tiborral Budapesten

Hungary. History, Culture, Psychology című áttekintése, amely a magyarországi zsidóság legelső (!) átfogó története (mintegy ötven fejezetben, a Római Birodalomtól Suchmann Tamásig). Noha a majd nyolcszáz oldalas munka tekintélyes terjedelmű, természetesen még ez is csak személyes hangvételi vázlatot adhat e kimeríthetetlen tárgykörrel.

Önéletrajzi műveiben nemcsak családját és felmenőit meg a maga élményeit mutatja be az olvasónak, hanem pontos és eleven képet ad Budapestről (1933-ig, ám beszámol 1936-os, rövid hazalátogatásáról is): *Apprentice in Budapest. Memoirs of a World That is No More* (1988). Levelezése és egyéb dokumentumok alapján készült a *Between Budapest and Jerusalem. The Patai Letters 1935–1958* (2000) és a *Journeyman in Jerusalem. Memoirs and Letters, 1935–1947* (2000) – már a „főhős” halála után. 1990-ben még ő szervezte

meg azt a könyvsorozatot, amelyet most a philadelphiai folklórprofesszor, Dan Ben-Amos szerkeszt (*Raphael Patai Series in Jewish Folklore and Anthropology* címmel). Eddig több mint harminc kötete látott napvilágot, voltaképpen életmódot leíró, gyakran önéletrajzi könyvek, leginkább Kelet-Közép-Európára vonatkozóan.

Patai könyvei közül több megvan könyvtárainkban, azért újabb művei (jellemző módon) Budapesten leginkább a Central European University könyvtárában található meg. Néprajzi intézményeink alig érdeklődtek irántuk – másoknak (például a mi tanszékünknek) pedig egyáltalán nincs pénzük könyvek vásárlására. Azért is hívjuk fel itt a figyelmet arra, hogy Patai gazdag életművének jó része a magyarországi olvasókat és a társadalomtudósokat közvetlenül érdekelheti.

A Patai lányok előadásának páratlanul érdekes része a New Yorkban az utóbbi években (főként újkonzervatív körökben) lezajlott, heves indulatú vitára vonatkozott. Az iraki Abu Ghraib börtönben az amerikai katonák által folytatott szörnyű vallatásokhoz ugyanis állítólag Patai (már említett) *The Arab Mind* könyvét is használták, mivel ebben a szerző leírja, mit tekintenek az arab férfiak a leginkább megalázónak. A tudós leányai arra hivatkoztak, hogy (az arabul is kiválóan beszélő) Patai évtizedek alatt a közel-keleti arabok több csoportjáról is több, elmélyült munkát írt, kifejezetten baráti szellemenben. Az Egyesült Államok antropológiai társasága (AAA) 2006-os közgyűlésén határozatba hozta, hogy semmilyen(!) néprajzi szakmunkát ne használhassanak katonai (vagy még gonoszabb) célokra. Ez a manapság sokat emlegetett „kutatóetikai” felfogás derék és tisztességes megfogalmazása. (Magam azonban pesszimista vagyok: e „határozatnak” nem sok gyakorlati fogantója lesz. És ha a kutató bármiről is

publikál, mint Patai is tette, a legnagyobb jóindulattal – nem akadályozhatja meg, hogy mások, főként a hatalom visszaéljenek adataival, következtetéseivel.)

Hogy ne e borzalmas összefüggéssel fejezzem be beszámolómat, bízom abban, hogy nem szűnik, sőt növekedni fog a hazai társadalomtudósok érdeklődése Patai nagyszerű és nagyszabású életműve iránt. Sajátos módon az ő nemzedéke „kimaradt” például lexikonainkból is. Édesapja, vagy például Róheim Géza szerepel, ám Raphael Patai szinte egész tudományos munkássága külföldön zajlott, ezért csak a szűkebb szakma szokta ezt említeni.

Maga több ízben is javasolta, hogy a hazai zsidósággal foglalkozó műveket készítsünk (angolul) – ezeket ő Amerikában ki tudja adatni. Sajnos (leginkább nyelvi okokból) ilyen kéziratok nem készültek el, pedig az ajánlat komoly volt.

Most, hogy önéletrajzi művei egyre inkább ismertté váltak, ideje lenne annak, hogy tüzet-

sebb életrajza is megjelenjen magyarul, kiemelve a páratlanul sokoldalú „magyar” (és számomra ugyanígy fontos „folklorisztikai”) vonásokat. Patai mint hebraista, természetesen a szent szövegekből indul ki, a zsidóság történetének első szakaszait, azok mindennapi életét és vallását vizsgálja. A modern korból származó, szóbeli elbeszéléseket, visszaemlékezéseket, írott szövegeket sem csupán folklorisztikai, hanem az életmódot dokumentáló forrásanyagként kezeli. Kedveli az olyan áttekintéseket, amelyekben egy-egy csoport (olykor nép, sőt akár több nép által lakott régió) „lelkét” mutatja be – ezen az értékek rendszerét érti, és nem is nevezhetjük ezt pusztán etnopszichológiának vagy etnopszichológiának: inkább a mindig gazdag forrásanyag átfogó értékelésének. Ide sorolhatjuk az általa kiadott önéletrajzi írások és a zsidóság történetére vonatkozó művek kommentárjait is. Patai szinte írói hitelességgel ábrázol, igen pontosan emlékezik emberekre és eseményekre. Ezt a fajta kutatói-társadalomtu-

dósi módszert is érdemes lenne tüzetesebben bemutatni. Minthogy e módszerét még Amerikába költözése előtt alakította ki, nyilván korábbi „hatások” eredménye ez, és nem Ruth Benedict vagy Margaret Mead rendszerének átvétele. (Még Róheim fogalmaitól is távol áll Patai felfogása.)

Persze, még ezen túl is sok-sok érdekességre bukkanhatunk munkássága tanulmányozása során. Ezt egyébként igazán könnyen dokumentálhatjuk.

Már az előadás során is megkérdeztük: mit tudnak Patai lányai apjuk Róheim Gézával való kapcsolatáról? Az ugyanis köztudott volt, hogy New York-ban Patai végezte a temetési szertartást.

Minthogy Patai kéziratjai a New York Public Library külön fondjába kerültek, Daphne Patai (édesapja hagyatékának gondozója) kikérte az ide vonatkozó iratokat (amelyek még nincsenek rendezve). Itt a *Manuscripts and Archives Division* anyagában a „Geza Roheim folder, Box 19

Gyöngyöspátán – Patai József szülőháza nyomában

fM91” egyetlen szövege Patai angol nyelvű búcsúztatója volt. A valamivel több mint kétoldalas gépírási szöveg tetejére azt írták, hogy elhangzott 1953. június 10-én, Róheim temetésén. Természetesen angolul, ám az utolsó, búcsúzó mondat magyarul szólt.

Daphne Patai azt is megígérte, hogy utánanézz, még milyen, Róheimre vonatkozó adatok vannak édesapja levelezésében, vagy egyéb dokumentumok között. Róheim és Patai ugyanis nem csupán ismerte és nagyra becsülte egymást, hanem személyesen is jóban voltak. Úgyhogy e téren is várhatunk még további felfedezéseket.

Itt közlöm (az örökösök engedélyével) a búcsúztató teljes szövegét, a gépírásban a betűjavításokat figyelembe véve.

[Kézírással] „Elhangzott Róheim Géza temetésén, 1953. június 10-én. [Innen végig írógéppel írott a szöveg, a magyar ékezeteket kézzel beírva.]

Róheim Géza azon ritka úttörő elmék egyike volt, akik merészen nekivágtak, hogy meghódítsák az emberi tudás új határterületeit. Ő volt az első, aki ötvöztött két fiatal tudományágat: a kultúranropológiát és a freudi pszichológiát. Ezzel jelentősen tágította a pszichoanalízis láthatárát, és olyan új belátásokra jutott, amelyek kihatottak az ember tanulmányozására.

Terepmunkája során eljutott Ausztráliába és Melanéziába, Afrikába és az ősi Amerikába, és minden olyan területre, amit kiválasztott a – nemcsak embercsoportokra, hanem a megközelítésmód új és kibívó sugárútjára is kiterjedő – kutatásai számára.

Pályája elején németül írt, és sohasem fogom elfelejteni azt a mély benyomást, amit a lenyűgöző Spiegelzauber, az általam olvasott első Róheim-könyv tett rám sok évvel ezelőtt. Főművei, amelyek nevét nemzetközileg ismertté tették, angolul íródtak és jelentek meg. Anyanyelvén, magyarul, viszonylag keveset írt,

A Hanna kóser étteremben

de ez maradt a kedvenc nyelve – beszélgetni és kikapcsolódni magyarul szeretett.

Fiatalkorában bebató ismereteket szerzett a magyar néprajz és kultúrtörténet területén, és a legkülönbébb témákhoz nyúlva is mindig talált rá alkalmat, hogy merítsen ebből a korai tudományos háttértudásból, és hogy a magyar néprajzot értékes hozzájárulásokkal ajándékozza meg. Világszerte ismertté tette a magyar néprajzi kutatás problémáit és eredményeit – s e téren többet tett, mint bárki más.

Róheim Géza elősorban tudós volt; egész életében az igazság engesztelhetetlen keresésére törekedett. Tudományos eredményei tovább fognak élni az antropológiában és a pszichoanalízisben. És tovább fog élni a személyiségének az emléke is, a vitalitása, a bája és az elméssége, a segítőkészsége és a mások problémáira való odafigyelése – mindaz, ami oly sokat jelentett sokunk számára, akik a barátai voltunk, és akiknek ő a barátja volt.

Drága Géza bátyám, Isten veled! ”*

A szóbeli búcsúztatásra készült szöveg magáért beszél. Bizonyos általánosítások (mennyit

írt Róheim magyarul stb.) ilyen szövegekben gyakoriak. Patai Róheimmel egyezően hangsúlyozza a néprajz és a pszichoanalízis összekapcsolásának úttörő voltát. Feltűnő, hogy Patai – helyesen – megkülönbözteti a magyar néprajzot (*ethnography*) az amerikai etnológiától (*anthropology*), ami az ember általános tanulmányozása (*the study of man*) Róheim életművében. Érdekes, hogy pszichoanalitikusként csak a tudóst említi, és nem a gyakorló analitikust. És félreérthetetlen, hogy nincs vallásos motiváció a beszédben. Noha a legtöbb gyászbeszéd jókat mond az elhunytól, azt hiszem igaz, amit Patai Róheim humoráról és segítőkészségéről mondott. Pedig Róheim élete utolsó évtizedében sem volt igazán gazdag vagy igazán boldog New York-ban... (Megemlíttem még, eddig is tudtuk, hogy Róheim 1953. június 7-én, váratlanul hunyt el New York-ban. A temetés napját azonban csak Patai feljegyzéséből ismerhettük meg.)

* A FORDÍTÁST AZ ANGOL EREDETIBŐL
HÁRS GYÖRGY PÉTER KÉSZÍTETTE

A New York Public Library szabadtéri kávézója. New York 2006. szeptember.
Patai József unokái: Mira Zakai (Patai Éva lánya) Daphne és Jennifer Patai (Raphael Patai lányai),
és a Múlt és Jövő jelenlegi főszerkesztője: Kőbányai János